

- 609 – Jozjasz ginie pod Megiddo w starciu z faraonem Neko
 597 – Nabuchodonozor zdobywa Jerozolimę i uprowadza do niewoli króla Jojakina (16 marca)
 586 (lub 587) – zdobycie (lipiec), zburzenie Jerozolimy, spalenie Świątyni (sierpień), drugie przesiedlenie, niewola babilońska¹¹.

Kraków–Tarnów

KS. TADEUSZ BRZEGOWY

Ks. Norbert Mendecki

ZNACZENIE ODKRYCIA GENIZY KAIRSKIEJ

Żydowskim zwyczajem rękopisy i przedmioty kultyczne, co do których miano pewne zastrzeżenia, przechowywano w specjalnym pomieszczeniu synagogałnym, by po jakimś czasie ułożyć je w poświęconej ziemi. W ten sposób zabezpieczano owe manuskrypty i przedmioty kultyczne przed znieważeniem, gdyż te zawierały święte imię Boga Jahwe¹.

Wyraz „geniza” (perskie *genez* odpowiada aramejskiemu *genaz/ginza*) występuje w Starym Testamencie w liczbie mnogiej u Ez 27, 24 w znaczeniu „tkaniny”² i Est 3, 9; 4, 7 w znaczeniu „skarbiec

¹¹ Zob. C. Schedl, *Nochmals das Jahr der Zerstoerung Jerusalems, 587 oder 586 v. Chr.*, ZAW 74 (1962) 209–213; E. Vogt, *Bemerkungen ueber das Jahr der Eroberung Jerusalems*, „Biblica” 56 (1975) 223–230. *Biblia Tysiąclecia* (wyd. 3, s. 4 tablicy chronologicznej) datując zdobycie Jerozolimy na 587/586 sugeruje, że miało to miejsce na przełomie lat 587 i 586. Otóż „miesiąc piąty” 2 Krl 25, 8 w żadnym z systemów liczenia nowego roku (wiosenny lub jesienny hebrajski czy zimowy gregoriański) nie padał na przełomie lat.

¹ Por. A.M. Habermann, *Genizah*, Encyclopaedia Judaica, VII, 404–407, szczeg. 404.

² W. Zimmerli, *Ezechiel* (Biblischer Kommentar. Altes Testament XIII/2), Neukirchen – Vluyn ²1979, 625.

królewski”³. 1 Krn 28, 11 mówi też o skarbcu (*ganzak*). W literaturze talmudycznej spotykamy często czasownik *ganaz* w znaczeniu „przechować”, „ukryć”, „schować”⁴. Od tego czasownika pochodzi rzeczownik *genizah* na oznaczenie miejsca przechowania, czy ukrycia, pierwotnie z wyrazem *bet* (*bet genizah*), w czasach nowożytnych występując samodzielnie (*genizah*). W czasach powstania miszny i talmudu istniał zwyczaj przechowywania kultycznych rekwizytów⁵ (przedmioty, które nie nadawały się do użytku kultycznego albo zostały stamtąd wycofane) w przeznaczonym do tego miejscu⁶. Niekiedy owe rekwizyty kultyczne po prostu zakopywano do ziemi⁷. Ów zwyczaj pielęgnowali qumrańczycy. Świadczą o tym kości zwierząt, które zostały ze złości przez wspólnotę qumrańską pogrzebane⁸. W „genizie” przechowywano również zwoje Pisma św., co do których miano pewne zastrzeżenia. Dla przykładu, zwoje sporządzone przez osobę nieżydowską (bGittin 45b) albo zwoje zawierające więcej aniżeli trzy błędy w każdej kolumnie (bMenahot 29b). Także zwoje, w których imię Boże z przepychem było ozdobione (np. pokryte złotem) umieszczano w „genizie” (bSabbat 103b). Podobny los spotykał *tefillin*, filakterie, których teksty nie były w prawidłowej kolejności zapisane (Mekilta Wj 13, 16). Owe przedmioty przechowywano w specjalnym pomieszczeniu, najczęściej w jakimś schowku synagogałnym, by po jakimś czasie uroczyście zakopać je do ziemi. Za podobnym zwyczajem przemawia 1 Mch 4, 46: „A kamienie (ołtarza całopalenia) złożyli na oznaczonym miejscu na świętynnej górze, na tak długo, aż ukaże się prorok i nimi rozporządzi”. 2 Mch 2, 4nn mówi o przechowaniu i ponownym znalezieniu namiotu i arki

³ G. Gerleman, *Esther* (Biblischer Kommentar. Altes Testament XXI), Neukirchen – Vluyn 1973, 88, 95, 101.

⁴ Por. J. Maier, *Bedeutung und Erforschung der Kairoer „Geniza“*, „Jahrbuch für Antike und Christentum” 13 (1970), 48–61, szczeg. 49. według niego *ganaz* przybrało uboczne znaczenie – „wycofać się ze sfery życia publicznego”.

⁵ O tym zwyczaju nic nie wspomina Biblia.

⁶ Trudno rozstrzygnąć, czy grotą poza murami Jerozolimy, niedawno odkryta, z około 1300 naczyniami glinianymi, pochodzącymi z okresu żelaza, stanowi pewien rodzaj „genizy”, por. K. Kenyon, *Excavations in Jerusalem*, PEQ 100 (1968), 97–109; G.R.H. Wright, *The „Granary” at Shechem and the underlying storage pits*, ZAW 82 (1970), 275–278.

⁷ Por. inne znaczenie *ganaz* w tSota XII, 5 – „usuniecie się, zniknięcie sprzed oczu” (=wniebowzięcie Eliasza).

⁸ J. Maier, dz. cyt., 49 uważa, że święte zwoje, ukryte w grotach qumrańskich wskazują między innymi na ten zwyczaj.

przymierza, 2 Mch 1, 19 o ogniu z ołtarza. Owe motywy przejęła literatura talmudyczna i szeroko rozpracowała.

Literatura talmudyczna zna też zwyczaj przechowywania w specjalnym pomieszczeniu przedmiotów wycofanych z kultu, by te uchronić przed profanacją. Dla przykładu nóż kultyczny (mMiddot IV, 7 i inne), kamienie świątynne (tMegillah III, 5) itp. W czasach, kiedy świątynia jerozolimska leżała w gruzach, ograniczono ów zwyczaj do ksiąg świętych i przedmiotów chroniących owe księgi, gdyż według tradycji talmudycznej teksty zawierające imię Boże traktowano na równi z przedmiotami kultycznymi. Zwyczaj ten sięga czasów talmudycznych. bMegillah 26b opisuje ciekawy sposób czczenia zmarłych uczonych w Piśmie, dla których prześcieradło, którym owiano zmarłego, sporządzano z okryć zwojów świętych. Stąd najprawdopodobniej wziął tutaj początek późniejszy zwyczaj grzebania nie tylko okryć zwojów świętych ale też samych zwojów⁹. Jeszcze inne (przenośne) znaczenie przyjął czasownik *ganaz*. Wycofywanie pewnych przedmiotów z użytku kultycznego związane było z pojęciem kanoniczności, a tym samym dopuszczalności do kultu owych przedmiotów. Według mPesahim IV, 9 i bBerakot 10b król Ezechiasz kazał „ukryć” podręcznik medycyny, co równało się z zakazem używania tego podręcznika. Podobnie Targum Księgi Hioba zamurowano. W czasie dyskusji rabinackich nad kanonicznością ksiąg świętych, odsyłało niektóre księgi do „genizy”, ponieważ podważano ich autentyczność. Taki los spotkał Księgę Ezechiela, Przysłów, Koheleta, Pieśni nad Pieśniami i inne.

W końcu *ganaz* znaczy „utracić”. W takim znaczeniu używa bPesahim 62a, mówiąc o przytępieniu wzroku uczonych w Piśmie od czasu, kiedy „Księga Genealogii” zaginęła (dosłownie „została ukryta”)¹⁰.

Również kairska synagoga posiadała owe pomieszczenie na rękopisy¹¹, choć w tym wypadku zapomniano tutaj najprawdopodobniej o grzebaniu starych pism. Dzięki temu zachowały się cenne ma-

⁹ A. Hiram, *Antike Synagogen und altchristliche Kirchenbauten*, „Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte” 19 (1962), 7–63, szczeg. 12 uważa, że pod absydą starożytnej synagogi w Bet Alfa znajdujące się wgłębienie (jama) służyło jako „geniza”.

¹⁰ Por. też bSotah 49b – od czasów śmierci Rabbi Eleazara, Tora została „ukryta” (= straciła wartość).

¹¹ Chodzi tutaj o synagogę Ezdrasza w Starym Kairze (Fustat) wybudowaną w VII wieku w miejsce kościoła koptyjskiego, I. Elbogen, *Jüdisches Lexikon*, II Berlin ²1968, 1014–1015, szczeg. 1014.

nuskrypty, mające przeogromne znaczenie w badaniu naukowym. Odkrycia genizy kairskiej dokonał profesor uniwersytetu w Cambridge, Salomon Schechter. W r. 1896 otrzymał on rękopis, który zidentyfikował jako hebrajski Jezus Syrach¹². Od tego momentu zaczęło się systematyczne badanie naukowe kairskiej genizy. Jeszcze w tym samym roku 1896 udał się profesor Schechter do Kairu i po otrzymaniu zezwolenia od pełnomocnika synagogi zebrał około 60 walizek manuskryptów do Cambridge. Zawartość owa liczyła około 100 000 fragmentów. Prawie drugie tyle fragmentów znajduje się w różnych bibliotekach, takich jak: Nowy York, Oksford, Londyn, Paryż, Frankfurt i w zbiorach prywatnych¹³.

Skąd wzięła się taka ogromna liczba fragmentów, skoro rzekomo zapomniano o strychu genizy synagogalnej? Trzeba tutaj najpierw zauważyć, że o genizie kairskiej nie zapomniano zupełnie. Niejaki Szymon „od pieniędzy” szukał tutaj w r. 1752 cennych rękopisów. Zbieracz (i zarazem fałszerz) Abraham Firkowitsch nabył teksty, które z wielkim prawdopodobieństwem uchodzą za autentyczne z kairskiej genizy. W r. 1864 niejaki Jakub Saphir był właśnie na strychu synagogi (czyli w genizie), ale wśród rękopisów nie znalazł nic godnego uwagi¹⁴. Jeżeli zaś chodzi o liczbę fragmentów (oszacowano je na około 100 000, rozproszonych po różnych bibliotekach i zbiorach prywatnych), przypuszcza się, że nie wszystkie pochodzą ze strychu synagogi w Starym Kairze. Wiele z nich odkopali handlarze na cmentarzu Basatin. Do roku 1970 zbadano tylko jedną trzecią znalezionych rękopisów, dlatego trudno ocenić w całości plon znaleziska. Dotychczasowe przebadane fragmenty pochodzą od IX aż do XVII wieku. Najstarszy dokument tzw. *ketubbah* (kontrakt ślubny) datuje się na rok 870 po Chr., według niektórych uczonych nawet na rok 750 po Chr.¹⁵

Największe zainteresowanie w świecie naukowców przyniósł hebrajski tekst Księgi Syracha. Jak już wyżej wspomniano w r. 1896 Salomon Schechter zidentyfikował dostarczony mu tekst, jako fragment z Księgi Syracha. Wkrótce opublikowano jeszcze inne fragmenty tejże Księgi, które umożliwiły pełne wydanie hebrajskiego

¹² Fragmenty tego rękopisu dostarczyły Profesorowi Schechterowi dwie zbieraczki A.S. Lewis i M.D. Gibson, por. J. Maier, dz. cyt., 51.

¹³ H. Haag, *Geniza*, Bibel-Lexikon, Einsiedeln² 1968, 552–553, szczeg. 552.

¹⁴ A.M. Habermann, dz. cyt., 405.

¹⁵ Por. wyjątkowe stanowisko J.L. Teichera, datującego ów fragment na rok 1050 po n. Chr., J. Maier, dz. cyt., 52.

tekstu Syracha. Powstało więc pytanie, czy hebrajski tekst Księgi Syracha jest autentyczny, czy chodzi raczej tutaj o hebrajskie tłumaczenie z języka greckiego? W r. 1964 odkryto w Masadzie hebrajski (niepełny) zwój Księgi Syracha. Porównano teraz obydwa teksty, (z kairskiej genizy z tekstem z Masady) i uczeni doszli do wniosku, że chodzi tutaj o autentyczny hebrajski tekst Księgi Syracha, a nie o tłumaczenie hebrajskie z języka greckiego¹⁶.

Jakie jeszcze inne znaczenie ma geniza kairska dla judaistyki? Teksty hebrajskie¹⁷, aramejskie (targumy)¹⁸, greckie (tłumaczenie Aquili)¹⁹, palestyńsko-syryjskie mają ogromne znaczenie dla filologów tychże języków²⁰.

Salomon Schechter znalazł w genizie kairskiej tzw. „pismo damasceńskie”, które opublikował fragmentarycznie w r. 1910. Owo pismo datuje się na czasy II w. przed Chr. – I w. po Chr. Fragmenty znaleziono również w szóstej grocie w Qumran²¹.

Wielkie znaczenie ma także odkrycie w genizie kairskiej dla badaczy języka i literatury talmudycznej. Na tym polu poczyniono dotychczas bardzo małe postępy. Brakuje jak dotąd, nowego wydania miszny, tosefty, talmudu babilońskiego i jerozolimskiego oraz midraszów w oparciu o odkryte teksty.

Oprócz literatury talmudycznej znaleziono w genizie tzw. „responsen” (odpowiedzi). Żydzi rozproszeni po całym świecie kierowali pytania w sprawach kultu i religii do sławnych uczonych

¹⁶ H.P. R ü g e r, *Text und Textform im hebräischen Sirach. Untersuchungen zur Textgeschichte und Textkritik der hebräischen Sirachfragmente aus der Kairoer Geniza*, Beihefte zur ZAW, Berlin 1970, passim, szczeg. 1–11.

¹⁷ S. Y e i v i n, *A Babylonian fragment of the Bible in the abbreviated system*, „Textus” 2 (1962), 120–139; E.J. R e v e l l, *A new Biblical fragment with Palestinian vocalisation*, „Textus” 7 (1969), 59–75; H.P. K r ü g e r, *Ein neues Genesisfragment mit komplizierter babylonischer Punktation aus der Kairoer Geniza*, VT 13 (1963), 235–237; tenże, *Ein neues Fragment des Richterbuches mit babylonischer Punktation*, ZAW 75 (1963), 223–225.

¹⁸ Por. P.E. K a h l e, *Die Kairoer Geniza. Untersuchungen zur Geschichte des hebräischen Bibeltextes und seiner Übersetzungen*, Berlin 1962, 203–218.

¹⁹ Por. między innymi H.P. R ü g e r, *Vier Aquila-Glossen in einem hebräischen Proverbienfragment der Kairoer Geniza*, ZNW 50 (1959), 275–277.

²⁰ Por. między innymi W. B a a r s, *A Palestinian Syriac text of the Book of Lamentations*, VT 10 (1960), 225–227.

²¹ E. L o h s e, *Die Texte aus Qumran*, Darmstadt 1971, 63–107, szczeg. 63.

talmudystów, przede wszystkim w Babilonii. Odpowiedzi na te pytania nazywają się „responsen”²².

Odkrycia w genizie kairskiej dotyczą też liturgii i poezji synagogalnej. Na uwagę zasługuje modlitwa „Osiemnastu Błogosławieństw” opublikowana w r. 1898 przez Salomona Schechtera²³ oraz modlitewnik sporządzony przez Rab Saadja Gaona (882–942). Na podstawie różnych dokumentów (dotyczących dla przykładu kontraktów handlowych, kontraktów małżeńskich a nawet tekstów dotyczących astrologii i medycyny itp.) oraz na podstawie prywatnych listów odtworzyć można historię Żydów z początków Średniowiecza, a nawet niektóre biografie, jak np. Saadjii Gaona czy Jehudy Hal-levi²⁴.

Już z tych pobieżnych informacji wynika, że odkrycia z genizy kairskiej mają ogromne znaczenie dla nauki. Na ostateczne podsumowanie jest tutaj jednak za wcześnie, ponieważ aż 2/3 materiałów nie zostało jeszcze przebadanych²⁵.

Wiedeń

Ks. NORBERT MENDECKI

²² Por. Sh. Tal, *Responsa*, Encyclopedia Judaica, XIV, 83–95, szczeg. 84–85.

²³ S. Schechter, *Genizah specimens*, JQR O.S. 10 (1898), 654–659.

²⁴ Por. też historie niejakiego Obadji, prozelity z Normandii, A. Schieber, *Geniza Studies*, Hildesheim 1981, 453–470.

²⁵ Na temat znaczenia odkrycia genizy kairskiej zob. jeszcze J. Chmiel, *Genisa – verborgenes Erbe. Die Kairoer Genisa und die Genisot der neuzeitlichen Synagogen*, „Analecta Cracoviensia” 26/1994/169–172; tenże, *Stulecie odkrycia hebrajskich rękopisów Księgi Syracha w genizie kairskiej*, w: *Światła Prawdy Bożej*, pr. zb. ku czci Ks. Prof. Lecha Stachowiaka pod red. ks. E. Szewca, Łódź 1996, ss. 15–19; tenże, *Język Księgi Syracha w stulecie odkrycia genizy kairskiej*, w: *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN Oddział w Krakowie*, t. XI/1, Kraków 1997, ss. 39n.